

ГРАМАТИКА І ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2.'366.587

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-42-49

КАЛЬКО Микола Іванович,
доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0001-6042-4436
e-mail: mkalko@ukr.net

КАТЕГОРІЯ ВИДУ І КОНТЕКСТ: АСПЕКТУАЛЬНО РЕЛЕВАНТНІ СИНТАКСЕМИ

Метою статті є вивчення механізму взаємодії системи і середовища у царині категорії виду українського дієслова, зокрема встановлення репертуару аспектуально вагомих синтаксем.

Аспектуально релевантні синтаксеми постають у дослідженні як значущі для вираження аспектуальної семантики синтаксеми: 1) предикатні: акціональні, статальні, релятивні тощо; 2) речові (предметні, субстанціальні): суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні тощо, 3) обставинні (адвербіальні): локативні, темпоративні, квалітативні, квантитативні тощо.

Відзначено, що кожна із синтаксем може об'єднувати кілька конкретних семантико-синтаксичних делегатів, напр. темпоратив може бути представлений делімітативом, дименсивом, інклюзивом тощо.

Аспектуальна значущість синтаксем може бути виявлена: 1) у розмежуванні щодо парності vs непарності лексико-семантичних варіантів дієслів; 2) у контекстуальній підтримці часткововидових функцій виду; 3) у вираженні дериватологічно-морфологічної семантики акціональних підкласів дієслів (способів дієслівної дії).

Ключові слова: *аспектуальність, вид, недоконаний вид, доконаний вид, аспектуально релевантний клас, конкретно-видова функція, термінатив, активітив, евентив, статив, елятив, аспектуально релевантна синтаксема.*

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [1, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його у жорсткі й стерильні формально-граматичні рамки, абстрагуючись від усього його семантичного багаторівневого обшару. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [2, с. 30].

IV Конференція Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів, що відбулася в червні 2013 року у шведському місті Гетеборзі, засвідчила, що в останні десятиліття центральне місце в дослідженні слов'янського виду як ідіотнічного вияву універсальної категорії аспекту посідають питання, пов'язані саме з семантичним змістом самої категорії та зі значеннями, що виникають унаслідок взаємодії видових форм і того чи того типу контексту. Це зумовлено тим, що, на думку багатьох аспектологів, складність вивчення категорії виду полягає саме в багаторівневому характері її змісту. Однією із актуальних для

дослідників виду й аспектуальності визнано проблему співвідношення системи і середовища, оприявленого через взаємодію категорійного значення виду і контексту [3, с. 13–14]. Це передбачає передовсім пильну увагу до аспектуальних особливостей семантичних класів дієслів, специфіки взаємозв'язку виду і зовнішньолексемного контексту, зокрема й впливу на видову поведінку аспектуально релевантних синтаксем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та контексту не могла залишитись поза увагою і в лінгвоукраїністиці, зокрема в працях В. Русанівського [4], А. Грищенка [5] І. Вихованця [6], К. Городенської [7], А. Загнітка [8], О. Бондаря [9], С. Соколової [10], В. Барчука [11] та ін. Однак проблему аспектуально релевантних синтаксем як вияву взаємодії категорії виду із зовнішнім контекстом окреслено лише в загальних рисах, що переконує у потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії системи і середовища у царині категорії виду українського дієслова, встановлення репертуару аспектуально вагомих синтаксем, що і становить **мету** цієї статі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зовнішньолексемного контексту неодмінно пов'язане і з внутрішньолексемний контекстом, який становлять аспектуально релевантні класи дієслів: термінативний та інтермінативні (активітивний, стативний, евентивний та релятивний) [12, с. 72–86].

Термінативи, або здійсненники об'єднують дієслова зі значенням подієспрямованого процесу, з одного боку, і досягнення події, на яке був спрямований процес – з іншого. напр.: *А на другий день в бур'яні Шевченко будує з булиги та коров'яків курінь. Збудував курінь, заплів його ромашками та глухою м'ятою, обполов кругом садок, поробив у ньому стежечки, посипав жовтим пісочком* (С. Васильченко). Активітиви, або діяльники, означають динамічний неподієспрямований процес, напр.: *...степом іде один верблюд, а за ним другий, третій, четвертий, а збоку біжить маленьке верблюденя й скубе зелену травичку ...* (Б. Антоненко-Давидович). Стативи, або станівники, описують адинамічний, недискретно-фазовий вияв буття, локалізований хоча б у межах надтривалого часового відрізка, напр.: *Такий свят-вечір, що нема й куті. Стоїть Іван. Над валом крупка сіє. – Чого стоїш отут на видноті? Ще стрілить хто. – Не стрілить. Не посміє* (Л. Костенко). Евентиви, або подійники, передають значення миттєвих подій, зокрема і несподіваних, непередбачуваних, напр.: *Цей чоловік постійно заплутувався у шнурках до електричної лампи або праски, горнятка з чаєм випорскували йому з рук і розбивалися вдрузки, гудзики на сорочці відлітали, ножі ламалися того ж дня, коли він їх купив* (К. Москалець). Релятиви, або відносники, інтегрують дієслівні лексеми зі значенням процесуально-стилізованих реляцій (відношень, властивостей, якостей, постійних ознак тощо), напр.: *Але передусім – мова. Я маю щастя нею володіти, частіше вона володіє мною, я радий перебувати в її володіннях* (Ю. Андрухович).

Аспектуально релевантні синтаксеми – це значущі для вираження аспектуальної семантики синтаксеми: 1) предикатні: акціональні, статальні, релятивні тощо; б) речові (предметні, субстанціальні): суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні тощо, в) обставинні (адвербіальні): локативні, темпоративні, квалітативні, квантитативні тощо. Кожна з названих синтаксем має цілу низку лексичних представників (репрезентантів, або «делегатів», за Г. О. Золотовою [13]), приміром, особливо вагомий для внутрішньочасової структури ситуації темпоратив підлягає дальшій конкретизації на: лімітатив (власне темпоратив, за Г. О. Золотовою): «кінцева межа часового проміжку», інклюзив: «строк, термін», дименсив: „тривалість, протяжність чи повторюваність предикативної ознаки» тощо. Наприклад, інклюзив можливий лише для предикатно-аргументних структур з термінативним предикатом: *Парубок від слова «надрукуємо» зовсім оговтався і навіть посміливішав, наче я йому сказав, що його хворобу можна вилікувати за три дні...* (Б. Антоненко-Давидович); дименсив є аспектуально значущим для реалізації ітеративної функції: *До мене щоночі приходить чорна корова і рогом завалює дім... Був чоловік – і нема, Бо прийшла паніматка корова* (В. Цибулько).

Категорія термінативності vs інтермінативності (граничності vs неграничності), а отже, і відповідна диференціація дієслівної лексики значною мірою залежить від

валентності предиката та її синтаксичної реалізації конкретними предикатно-аргументними структурами. У семантичному універсумі дієслова аспектуальним компонентам належить особливе місце, оскільки вид – це позначення певного способу локалізації процесу в межах цього універсуму [14, с. 270].

Обстеження полісемічних дієслів, що поєднують у своїй структурі термінативні й інтермінативні семантики, уможлиблює виокремлення найсприятливіших, по суті, прототипних синтагматичних умов реалізації термінативної семантики та периферійних, у яких видова корелятивність не може мати вияву. Їхня характеристика стосується передусім трьох основних синтагматичних царин предиката: суб'єктної, об'єктної та адвербіальної.

Основними субкатегорійними різновидами процесу слід уважати агентивну та неагентивну процесуальні ознаки, тобто дію і не-дію, які мають розмежування за ознакою довільності vs мимовільності. Водночас кожен субкатегорійний тип пов'язаний із певним семантичним наповненням суб'єкта: агентивний процес – з істотою, неагентивний процес – або з істотою (у цьому разі процес здійснюється мимовільно, незалежно від волі істоти), або ж з неістотою.

Субкатегорійні ознаки відіграють важливу роль лексико-семантичного тла термінативності vs інтермінативності. Значення дії є основною субкатегорійною семантикою процесу, а отже, царина дії – ядро дієслівності. Тільки до дієслів, що означають дію, можна прямо поставити запитання: що робить? що зробив? З огляду на те, що дія передовсім передбачає активного діяча, який діє з власної волі, з наміром, докладаючи певних зусиль, саме акціональні процеси найчастіше пов'язані зі спрямованістю на досягнення результату, з одного боку, чи реальним його досягненням, з іншого. Тому найсприятливіше середовище реалізації термінативності – дієслова зі значенням дії. Інакціональні (неагентивні) дієслова, які, на думку Г. О. Золотової, «часто бувають більшою чи меншою мірою лексично ослабленими» [15, с. 15], здебільшого позначають процесуальну ознаку, що відображає динамічне чи статичне існування неістот або засвідчують їхнє існування як постійний факт, що унеможлиблює суто видове партнерство.

Отже, прототипним учасником термінативної ситуації є агентив – виконавець дії, активний діяч-істота. Його роль особливо увиразнена в опозиціях із периферійним щодо реалізації корелятивної семантики неагентивним суб'єктом – носієм процесуального відношення. Перехід від динаміки внутрішньочасових «кадрів» ситуації, учасником якої є агентив, до статичності ситуації з елементом викликає асоціативний ефект «зупинки кадру», пор.: *Семен поспішився за волами, котрі саме збігали з гори в долину* (М. Коцюбинський) // *Будинок – на два танки, передній низенький і широкий задній, високі, вузькі сходи збігають на галявину, за якою починається ставок* (Ю. Мушкетик).

Найвпливовішою та найвизначальнішою для видової корелятивності є сфера об'єкта. Поняття внутрішньої межі, яке містять у собі термінативи, зумовлює вияв результату дії в багатьох випадках за допомогою прямого додатка, напр.: *Рішучість потрібна лише при штурмі ворожих кріпостей і могильникам, які мають точно знати, де **копати** ваші могили, бо й у могильників і в тих, хто **проливає кров**, єдиний покровитель – Каїн, що, як відомо, без вагань **убив** рідного брата, приревнувавши його до своєї дівчини* (П. Загребельний). Знахідний відмінок, за яким закріплена роль прямого об'єкта, за словами М. Я. Плющ, «з'являється при перехідному дієслові як „відпрацьована” у процесі мовленнєвого вживання форма, спеціалізована функція. У ній знаходить вияв мовне (граматичне) оформлення субстанції, яке цілком підлягає дії» [16, с. 44].

Особлива вагомість притаманна результативу – об'єктові з семантикою нового учасника ситуації, результованого цілеспрямованим виконанням процесу, напр.: – *З усіх не **намалюєш** ікон. Коли з мене – тоді з усіх треба **малювати** ікони* (Є. Гуцало); – *Може, його й на світі нема? І ніколи й не було, а я **вигадала**?* – *Е-е, не **вигадала**, це тепер ти **вигадуєш*** (Є. Гуцало); ... *лікарі мене заспокоюють, що все буде гаразд, що я колись ще **народжу** [дитину], мій вік дозволяє **народжувати*** (Є. Гуцало); – ***Ший** весільну сорочку?* – *сказала з*

легким глузом Рахіра (О. Кобилянська); Дід **викресав** вогню, запалив люльку й пахнув димом (Т. Осьмачка); Се бо Дажбог **створив** нам яйце, що є світ-зоря, яка нам сяє (Г. Клочек).

Вираження ж процесу інтермінативними дієсловами – більш загальне, самодостатнє і без конкретизації за допомогою додатка, напр.: Внизу он за кілька гін **видніється** (статив) степовий хутірець Крутий, за ним село Садки, що **протягалось** (релятив) аж до степової річечки Борової. Марина **іде** (активітив) понад покосами (М. Чернявський).

Імперативна сила синтагматичних компонентів адвербіальної сфери має найбільший вияв серед безоб'єктних дієслів, термінативні й інтермінативні семантими яких вступають в опозицію: «динамічне становлення vs статичний вияв квалітативної ознаки». Прототипна термінативна ситуація передбачає наявність каузатива: S – P – Adv [caus]: (від+Ngen), що є опозиційним до локатива в інтермінативних семантемах: Дим отой червоний, залізний, то ж ваш?.. І азотно-туковий, що й листя на деревах від нього жовтіє (О. Гончар) // Обіч дороги жовтіли налиті колосом пшениці, над якими млисто синіли небеса в рідкій куряві далеких хмар (Є. Гуцало).

Сприятливі для вияву динаміки ситуації – адвербіальні показники темпу розгортання процесу (виражені прислівниками швидко, враз, раптом, поволі, потроху, помалу тощо), наявність яких актуалізує термінативні семи. Для вияву інтермінативних семантально-вагомим є в цьому разі локатив, напр.: Трава надворі вже потроху зеленіє (Григорій Тютюнник) // Снилось поле у вирвах од снарядів та бомб, а на дні тих вирв чорніла вода погрозово. Хаці будяків, поміж них де-не-де біліють ромашки, цвіте деревій, зеленіє подорожник над стежкою (Є. Гуцало); Місто поволі даленіло, і тільки тепер Микола остаточно зрозумів, що в минуле нема вороття (Ю. Збанацький) // Підводивсь дим до синіх небозводів, Вже даленів попереду Дніпро (Л. Первомайський); Присмерки наче виповзли з-за дерев. Швидко сутеніло (О. Іваненко) // В річці над лісом там плесо чорніє. Млин розвалився, в воді сутеніє (М. Семенко); Сонце зайшло, вечоріло й темніло повільно, спроквола, як улітку (Б. Харчук); Восени темніє швидко (М. Чернявський) // Велика ріка темніла внизу перед ними... (В. Підмогильний); Осінній час. Поволі холодіє (П. Дорошко) // Ліс все густішав. Великі каміння холоділи під слизьким мохом, голі корені смерек заплітали стежки, вкриті верствою сухої глици (М. Коцюбинський).

Аспектуально релевантною є позиція каузатива і для дієслів, термінативні семантими яких мають значення «ставати надзвичайно (іноді – разом з тим хворобливо) збудженим (про людину) чи досягати найвищого ступеня інтенсивності (про явища природи)», інтермінативні – «виявляти надзвичайне збудження (іноді таке, що граничить з безумством), чи виявлятися з надзвичайною силою (про природні явища)». Предикатно-аргументна структура S – P – Adv caus (з, від+Ngen) відкрита для реалізації корелятивної видової семантики, натомість структури з локативом або темпоративом характерні для семантичної зони imperfektiva tantum, пор.: Коронний гетьман Януш Радзівіл в оточенні свого почту стояв біля намету, напнувши на голову відлогу киреї, **шаленіючи** від люті (Н. Рибак) // ...Вузлова ж покликкала батька й тієї найсумнішої ночі восени сорок першого, коли вітер **шаленів** над степом, а Софійка, ніяково попрощавшись, потім довго гналась за батьком, гукаючи в темряву, що він забув свій годинник (О. Гончар); Три дні й три ночі Ігор **шаленів**, не знав спокою – знав рать все вперед і вперед (В. Малик); Цілу ніч шаленіла битва, в залізних гуркотах здригалася земля (О. Гончар); Плачинда **скаженіє** від цих слів (М. Стельмах) // Три доби скаженіла снігова буря (Ю. Збанацький); **Шалів** я від кохання! (М. Вороний) // Очевидець всесусідських шоу, Ех, коли б місцину я знайшов, Де ні під тобою, ані над Не шаліють ревища естрад (Р. Лубківський).

Серед безпрефіксних означено-моторних дієслів актуалізації термінативності сприяє спрямованість на досягнення якоїсь конкретної просторової межі, що за наявності директива усвідомлюється як внутрішня межа процесу: S – P – Adv lok [dir] (до+Ngen, у+Nacc). Значення термінативної межі набуває і фінітив зі значенням мети походу. Відсутність директива чи фінітива характеризує ситуацію як інтермінативну, пор.: Тонкими тремтячими ніжками **дибало** [лоша] до них і довірливо йшло в руки бійцям (О. Гончар) vs До діда **придубав** чорногуз, залопотів здоровим крилом, потерся об його ногу (М. Стельмах) // Вона

ледве-ледве вмiла спинатися на ноги і **дибала навколо своєї мами** (Ю. Яновський); *Чи знаєш, що, як ти **чоломкаться ідеши**. Чогось мене морозить* (Є. Гребінка) vs *Нарешті **приїдеши** ти, Як у забутий **схрон**, **На** втрачені **мости**...* (Ю. Ковалів) // *А **ідеши** мимо і дивившия в землю – знов кричать: – Ей! ..Що очима землю риєш? Мабуть, сумліне нечисте носиш?* (Г. Хоткевич); *В горах зима забитна, а він у холод, в лиху годину, увесь обмерзне.., – **іде до роботи в ліс*** (С. Чорнобривець); – *Одначе що не кажи, а страшнуvато **їхати в далекий край?*** (М. Стельмах) vs *Як Ви **приїдете сюди**, то тоді купно і обрахуємо про все* (Панас Мирний) // *Їхав Кармель далі та все тільки оглядавсь на село Лани* (Марко Вовчок); *Назустріч **їхала** валка саней із хмизом* (Г. Хоткевич); *Я **їхав** машиною* (Ю. Яновський); *Нарубала [лисичка] дерева, зробила саночки, запрягла бичка, сіла та й **іде*** (Українська народна казка); *Дратувався султан ще й тому, що його гонці надто довго **скакали до Стамбула**...* (П. Загребельний) vs *Не було ночі, щоб до гетьманського двора не **прискакав** на баскому коні якийсь посланець...* (Б. Лепкий) // *Кілька їздців **скакало** навмання. Дикий крик і свист тривожили вечірню тишину* (Б. Лепкий).

З аспектуально вагомими синтаксемами пов'язані і функції доконаного та недоконаного виду. Зокрема, дуративна функція обов'язково передбачає дименсив – аспектуально релевантну синтаксему, що означає міру часу, вказуючи на тривалість, протяжність предикативної ознаки, пор: *весь день, кожну хвилину, цілий рік тощо, напр.: На другий день вітер рушив. І ось уже **цілий тиждень дме** та й **дме*** (А. Головка): *Нація з «відбитою» історичною пам'яттю (треба віддати належне – її **дуже довго** нам **відбивали!**) у черговий раз спускає в каналізаційну трубу свою історію* (О. Забужко); *Слово, слово моє пречисте.., **Вік вичавлюvать буду** із тебе покору, Слово, вичави з мене раба!* (Г. Світлична); *...ми ж були вродливим народом, леді й джентльмени, відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас **довго видирали** з м'ясом, аж нарешті такі видерли...* (О. Забужко); ***Віками** народ **витворював** цю мову, **витворив** її, одну з найбагатших мов слов'янства...* (О. Гончар).

Із квантитативом пов'язана сумарна функція – часткововидове значення доконаного і недоконаного виду в контексті підсумку повторюваної (багатоактної) події, пор.: ***Тричі** крига **замерзала**, **Тричі розтавала**; **Тричі** наймичку у Київ Катря **провожала*** (Г. Шевченко); *Стара тричі **перехрестилась** і знепритомніла* (Г. Осьмачка); *Краще з розумним два рази **загубити**, ніж з дурнем раз знайти* (Українське прислів'я); *Двічі **побілила** хату знадвору і всередині* (М. Коцюбинський); *...Йому **наплюvать**, що дурний воронисько **Вже всоте прокаркав** йому «Невер мор!»* (Ю. Позаяк).

Узуальна функція – часткововидове значення в контексті регулярної, узвичаєної повторюваності обов'язково передбачає темпоратив ***завжди**, **завше***, напр.: *Він не тільки у кохання сфері, Ні, й в усім, з усім веде двобої **Й завше** не в свої **заходить** двері, Бо не визнає їх за свої* (О. Влизько); *Він при зустрічі **завше вклоняється** ввічливо, гречно* (О. Влизько);

Функцію теперішнього історичного, або *preasens historicum* – часткововидове значення недоконаного виду в контексті теперішнього історичного, що передбачає «занурення» оповідача в минуле, своєрідне «оживлення» минулих подій, інтерпретація їх як актуальних, таких, що ніби відбуваються перед очима оповідача чи спостерігача, підтримують частки ***ось**, **от***, напр.: ***Переглядаю** в пам'яті **весь цей рік**. **Ось** ми **зустрічасмося** у театрі, **цілком випадково*** (В. Винниченко); *Але **от** раз увечері **приходить** до мене Панас Павлович. **Довго сидить**, іронічно **філософствує** й **перешкоджає** мені* (В. Винниченко); ***Ось** Клавдія Петрівна **бере** гітару й **тихенько наспівує*** (В. Винниченко).

Узуальну (наочно-прикладну) функцію – часткововидове значення доконаного виду, що описує звичайну, повторювану дію, яка для «наочності» зображення представлена як одинична (при цьому контекст може містити експліцитну вказівку на повторюваність), підтримує дієслово ***буває***, напр.: ***Буває побачить** бездомного пса, **підкличе** і **пригостить** шматочком хліба*.

Функція «презенса даремного очікування» – часткововидове значення, що має реалізацію лише у майбутньому часі у контексті заперечення має контекстуальну підтримку на кшталт ***все**, **всє** ніяк, **ніколи**, **ніде***, напр.: ***Все ніяк** не зберусь **зателефонувати** братові*.

Аспектуально значущими є синтаксеми і для біаспективів. Порівняймо вираження імперфективного значення дієслова атакувати потребує темпоративів на кшталт *цілий день, довго, всю ніч, без угаву* тощо, напр.: *...табір без угаву атакувала кіннота* (В. Чемерис), з перфективним, яке підтримують адвербіативи на кшталт *раптово, враз, зненацька* тощо, напр.: *Табір зненацька атакувала кіннота*.

Аспектуальна релевантність притаманна і синтаксемам, які контекстуально підтримують акціональні підкласи (роди дієслівної дії).

Так, для повної реалізації делімітативів та атенуативів потрібний квантитатив *трохи, трішки* тощо, пор.: *Розійдемося, рознесемо, В степи, в ліси свою недолю, Повіруєм ще трохи в волю, А потім жити почнемо Меж людьми, як люде...* (Т. Шевченко); – *Попрацюю ще трохи, поки дівора посне, а потім і до тебе, коли не надокучив* (М. Стельмах); *Настечка... шарудить біля мисника, ставить на стіл немудру вечерю. – Ходіть, тату, під'їсте трохи* (М. Стельмах); *З корзини витягне куряче стегенце, з білою паляницею поноїсть трохи, а тоді пиріжечком з повидлом заїсть* (А. Головка).

Для вираження семантики акціонального підкласу дефінітивів потрібний інтенсив (до+Р.в.); пор.: – *Газети акуратно підшиваються... Знаєте, даси кому газетку – зачитують до дірок. Незручно, коли газета неохайна* (Остап Вишня).

Дистрибутиви передбачають агентив, експерієнтив чи пацієнтив у формі множини, напр.: *Чорніше чорної землі Блукають люди; повсихали Сади зелені, погнили Біленькі хати, повалились, Стави бур'яном поросли, Село неначе погоріло, Неначе люди подуріли...* (Т. Шевченко).

Для ітеративів-комунікативів вагомою є агентивна (образно – елементивна) роль суб'єкта, пор.: *...внизу, на подвір'ї, перегукувалися оружні вої, щось кричав цар Горевій, іржали коні* (О. Бердник); *Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів* (Т. Шевченко); *Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хащів; очерет перешіптється з осокою, сховавшись у млі* (Леся Українка).

Кумулятиви передбачають наявність квантитатива зі значенням «багато чого-небудь», пор.: *Цілі гори дров навалили [селяни] коло кожної хати* (І. Франко) vs *Вже майже біля шкільного городу рилися в землі екскаватори, навалювали гори піску, чаділи їдким перегаром* (Ю. Збанацький). *Не вітер, а буря завіяла... По дворах понавертало такі кучугури, що страшно дивитись* (Панас Мирний).

Обов'язкову наявність контрсуб'єкта вимагають майоративи, напр.: *Біг-біг, притомився. Бачить: не збігти йому за орлом, – сів спочити* (С. Васильченко); –...*Ти своїми кривульками перебіжиши мене? – сміявся Засць* (І. Франко).

Семантика пердуративів може бути виражена лише за наявності темпоратива, пор.: *При хисті дорогім і гуморі коштовнім Він цілий вік пролежав на печі* (М. Зеров); *Ото, їй-богу, сміх і гріх: Весь вік прошарпались, як віжки, – А час, диви, пристав до тих, Хто сам собою дибав пішки...* (О. Забужко); *Макар пробігав по багнюці і під дощем дві години* (Ю. Смолич).

Акціональний підклас семельфактивів нерідко передбачає контекстуальну підтримку інструментива-партитива, напр.: *Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув, – хроче...* (М. Кропивницький) vs *Тепер сиди, очищами моргай* (Л. Глібов); *Хтось із темряви махає мені привітно рукою. ...Я привітно махаю у відповідь* (Л. Дереш).

Фінітиви передбачають наявність лімітатива (*своє, свій вік*), напр.: *Стала біля нього Смерть: – Добрий день, дідуго! Вже своє ти відробив і відпарубочив* (Д. Павличко).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, аспектуально релевантні синтаксеми постають передовсім як предикатні, субстанціальні та адвербіальні, кожна з яких має низку конкретних семантико-синтаксичних делегатів. Аспектуальна значущість синтаксем може бути виявлена: 1) у розмежуванні щодо парності vs непарності лексико-семантичних варіантів дієслів; 2) у контекстуальній підтримці часткововидових функцій виду; 3) у вираженні дериватологічно-морфологічної семантики акціональних підкласів дієслів (родів

дієслівної дії). Перспективи подальшого дослідження пов'язані з удокладненням репертуару синтаксем та аналізом інших компонентів зовнішньолексемного контексту.

Список використаної літератури

1. Карпухин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С. А. Карпухин. – Самара, 2008. – 31 с.
2. Плуноян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук. – М., 1998. – 48 с.
3. Семантический спектр славянского вида : материалы IV Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Гётеборг, 10–14 июня 2013 г.) ; [отв. ред. М. Нильссон]. – Гётеборг : Göteborgs universitet, 2013. – 173 с.
4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
5. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
7. Городенська К. Г. Дієслово / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови /– К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – С. 217–298.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
9. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
10. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
11. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія. / В.М.Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
12. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія], [2-е вид., перероб і допов.]. / М. І. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2013. – 487 с.
13. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440с.
14. Паяр Д. К теории перфективизации / Д. Паяр // Логический анализ языка : Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Наука, 1989. – С. 269–292.
15. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
16. Плющ М. Я. Категория субъекта и объекта в структуре простого предложения / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
17. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.

References

1. Karpuhin, S. A. (2008). *Semantics Russian verb aspect*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Samara (in Russ.)
2. Plungian, V. A. (1998). *Grammatical categories and their analogs and alternates*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Moscow (in Russ.)
3. *The semantic spectrum of the Slavic type* (2013): Proceedings of the IV Conference of the Commission on Aspectology of the International Committee of Slavists (Gothenburg, June 10–14, 2013); [resp. ed. M. Nilsson]. Gothenburg: Göteborgs universitet (in Russ.)
4. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
5. Grishchenko, A. P. (1997). *The verb*. In Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
6. Vihovanets, I. R. (1988). Parts of speech in the semantic and grammatical aspect. Kyiv: Scientific thought, 403–446 (in Ukr.)
7. Horodenska, K. (2004) The verb. *Vykhovanets I. & Horodenska K. Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary, 217–298. (in Ukr.)
8. Zahnitko, A. P. (1996). *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
9. Bondar, O. I. (1996). *Temporal relationship in modern Ukrainian literary language: the system of means of expression*. Odessa: Astroprint (in Ukr.)
10. Sokolova, S. O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
11. Barchuk, V. M. (2011). *Grammatical Temporality: Interval. Time. Taxis*. Ivano-Frankivsk: Simik (in Ukr.)
12. Kalko, M. I. (2013) *Aspektuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. (in Ukr.)
13. Zolotova, G. A. (1988). *Syntax dictionary: Repertoire of elementary units of Russian syntax*. Moscow: Science (in Russ.)

14. Payar D. (1989). *To the theory of perfecting*. In *The Logical Analysis of Language: Problems of intensional and pragmatic contexts*. Moscow: Science. 269–292. (in Russ.)
15. Zolotova, A. A. (1982). *Communicative aspects of Russian syntax*. Moscow: Science (in Russ.)
16. Plyushch, M. Ya. (1986) Category of subject and object in the structure of a simple sentence. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
17. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: mkalko@ukr.net

**CATEGORY ASPECT AND CONTEXT:
ASPECTUAL RELEVANT SYNTAXEMES**

Abstract. Introduction. *An analysis of achievements in the field of aspectology confirms the presence of a whole spectrum of research perspectives; in our opinion, one of the priority ones is the need for an integrated approach to the description of the category of aspectuality as a dynamic, integration, multiplan phenomenon taking into account the dependence of the ascetic behavior of verbs on the features of their lexical semantics, and consequently, and reflected in it the objective features of extra-language situations. This determines the expediency of studying the grammar of the aspect not in isolation, but due to its inextricable connection with other components of aspectuality: aspects significant components of the lexical meaning of the verb and aspects relevant components of the external context (syntaxemes, other grammatical and functional grammar categories), defining for the species behavior of the verb.*

Purpose. *The problem of the aspects that are relevant to syntaxemes as a manifestation of the interaction of a category of aspects with the external context in Ukrainian linguistics is poorly investigated, which convinces in the need for further linguistic study of the mechanism of interaction of the system and the environment in the realm of the category of the aspects of the Ukrainian verb, the establishment of the repertoire of aspectual important syntaxes, which is the purpose of this article.*

Methods. *Integrated aspect diagnostics as integration methodology, which involves the purposeful use of logical, component, word-forming, oppositional and distributive analysis, selection of the corps of fragments discourse.*

Results. *Aspectual relevant syntaxemes appear in the study as predicative, substantive and adverbial, each of which has a number of specific semantic-syntactic delegates. Aspectual significance of syntaxemes can be identified: 1) in the delimitation of parity vs the oddity of lexical-semantic variants of verbs; 2) in the contextual support of particle-like functions of the aspects; 3) in the derivation of derivative-morphological semantics of the subclasses of verbs (verbal actions).*

Originality. *The objectivist approach to the study of the category of aspectuality and aspect in linguistic-Ukrainian studies is outlined only in general terms, which convinces in the need for further linguistic study of the mechanism of interaction between grammar and vocabulary and the context in the domain of the aspect of the Ukrainian verb. Therefore, the central problem of the article is precisely the problem of the dependence of the specific characteristics of verbs on the specifics of their external context.*

Conclusion. *Prospects for further research are related to the addition of syntaxes to the repertoire and the analysis of other components of the context. Analysis the aspect associated with the discovery of a specific specificity of the species behavior of the verbs in view of various factors of influence: paradigmatics, syntagmatics, pragmatics.*

Key words: *aspect; aspectuality, aspectuality class, aspectual behavior, imperfective aspect, perfective aspect, concrete-aspect function, terminative, activist, eventive, stative, relative, aspectually relevant syntaxem.*

Надійшла до редакції 11.01.19

Прийнято до друку 22.01.19